

Tájkép halállal

SEBŐK MELINDA: HALÁLMOTÍVUM RÓNAY GYÖRGY
ÉS PILINSZKY JÁNOS TÁJKÖLTÉSZETÉBEN

Kairosz Kiadó
Budapest, 2010
242 oldal, 2500 Ft

”

Sebők Melinda könyve szép és nehéz feladatra vállalkozik, amikor Rónay György és Pilinszky János tájlírájának egy motívum mentén történő elemzését tűzi ki céljául. Nehéz a feladat két okból is: egyrészt, mert nemcsak két különböző irodalomtörténeti korszakba tartozó, hanem két egymástól teljesen eltérő poétikán alapuló életműről van szó, másrészt a választott motívum, a halál egyetemes jellege miatt. A halállal való szembesülés tapasztalata, a halál tényére való reflektálás valamilyen módon szinte minden költői életműben jelen van – akkor miért éppen Rónay és Pilinszky? – teheti fel a kérdést az olvasó. Némileg megnyugtató a nagy és egyetemes téma címbeli leszűkítése a tájköltészet területére, itt azonban rögtön felmerül az a probléma, hogy beszélhetünk-e hagyományos értelemben vett tájköltészetéről mindkét költő esetében.

A könyv tartalomjegyzékének tagolatlansága miatt nehéz eldönteni, hogy tanulmánykötetet, vagy egy témáról írt monográfiát tartunk a kezünkben. A címetek behatóbban tanulmányozva kiderül ugyan, hogy a könyv három fő részre bontható, ezt azonban sem a bevezető fejezetek kommentárjai, sem a szerkezeti-tipográfiai megoldások nem tükrözik, nem erősítik meg: a három egység például egyáltalán nem különül el egymástól. Az első rész Rónay György, a második Pilinszky János tájlírájával foglalkozik, a harmadik – az előző kettőnél jóval rövidebb – egység témája a két lírai életmű összehasonlítása: azonos vonásainak és közös motívációinak feltérképezése a választott szempontok alapján.

A költőkkel külön-külön foglalkozó első két egység egy-egy irodalomtörténeti bevezetővel indul. Ezekben a szerző célja az életművek korszakolása, nemzedéki besorolása mellett a két költőt ért közös hatások feltérképezése. Ezek közül talán a legfontosabb annak bemutatása és bizonyítása, hogy mindkét költői pálya Babits Mihály szellemében indult, s ez a hatás, ugyan eltérő mértékben, de mindkét lírikus esetében meg is maradt. A Babits-hatás kétségtelenül fontos „közös nevező” Rónay és Pilinszky életművében, s feltárása különösen Pilinszky esetében nagy érdeme a könyvnek, akiről ez a

babitsi indíttatás – ellentétben Rónayval – kevésbé köztudott. Azonban a Babits-hatás a korokban kettőjükön kívül még számos írónál kimutatható. Babitsot nemigen lehetett megkerülni (ahogy a Nyugatot sem), akár tagadva és lázadva ellene, de minden korabeli író viszonyult hozzá valahogy. A Babits-hatás tehát mintha túlságosan tág kategória lenne a két költő közti szellemi rokonság bizonyításához, arról nem is beszélve, hogy ez a hatás – legalábbis poétikai értelemben – Pilinszky esetében csak a korai költészetben kimutatható. A másik közös pont a történelem: a két költő háborús élménye, amire a szöveg inkább csak utal, s véleményem szerint itt még fontos lett volna megemlíteni a diktatúrában leélt évtizedek tényét is, amit viszont alig-alig érint a könyv. A harmadik közös pont a két költő vallásos, keresztény indíttatása – erre a későbbiekben még visszatérek.

A két motívumelemző egység gondolatmenete időrendi logikát követ: a korai költészettől kezdve a fontosabb köteteket alapul véve, illetve egy-egy – a téma szempontjából meghatározó – verset vizsgálva (ilyen Rónaynál A közelítő tél, Pilinszkyé pedig az Őszi vázlat) tekint végig a két életművön. A szerző elemzési módszerének alapja a szóhangulat vizsgálata illetve a szóstatistika: a halál jelentéskörébe és hangulati mezőjébe utalható szavakat, kifejezéseket vizsgálja és listázza a versekben. Itt két probléma merül fel: az egyik, hogy az elemzések során fokozatosan annyi minden (kép, jelző, hangulat) utalódik a halál jelentéskörébe, hogy a fogalom megfoghatatlanul kitágul, parttalanná, s ezáltal egy idő után semmitmondóvá válik. A másik probléma, hogy a szavak hangulatát és előfordulási gyakoriságát vizsgálva gyakran háttérbe szorul a szövegösszefüggés: a teljes szöveg jelentésének vizsgálata, ami pedig, főként egy ilyen – az egész emberi gondolkodást és eszmerendszert átszövő – egyetemes téma esetében, mint a halál, elengedhetetlen volna.

A halál-motívum életrajzi vonatkozásait a könyv szépen és alaposan feltárja, hiányzik azonban a téma kultúrtörténeti beágyazottságának vizsgálata, ami mindenekelőtt a fogalmak tisztázása miatt lett volna fontos. A bevezető fejezet (Bevezetés a halál motívumának értelmezéséhez) imponáló lényeglátással veszi sorra és elemzi a magyar irodalomban a halál-téma előfordulásait az első nyelvemlékektől kezdve egészen a huszadik századi költők halál-élményeiig, ez azonban nem pótolja annak a kérdésnek a tisztázását, hogy valójában mit is értsünk halál, halál-élmény alatt, illetve miképpen válik irodalmi motívummá a halál egyetemes emberi tapasztalata – milyen gondolkodástörténeti irányzatok között helyezhetők el, milyen hagyományvonalatba illeszthetők a szerző, illetve a vizsgált két költő halál-értelmezései. A fenti kérdésekkel való számvetés hiánya az elemzések során mutatkozik meg. A könyv halálértelmezése felületes marad: az elmúlást, a pusztulást jelenti csupán, valami rosszat és negatívát, ami elkerülhetetlen, és amitől rettegni kell. Pedig már maguk az elemzett versek is, amiket a szerző igen jó érzékkel válogat, sokkal mélyebben és árnyaltabban értelmezik a kérdést, sokrétűbb tapasztalatokat közölnek. Szintén érdemi megállapításokat idéz a szerző a szakirodalmi apparátusból, amit ugyancsak alaposan ismer. A saját-elemzések tehát magukhoz a versekhez és a szakirodalmi idézetekhez mérten gyakran felületesek, és a listázás szintjén maradnak, s ennek legfőbb oka meglátásom szerint a halál-fogalom tisztázatlansága a könyvben. A halál nem pusztán végpont, hanem határvonal, amelyben a leélt élet és az élethez való viszony tükröződik sűrítve, kérlelhetetlen, olykor elviselhetetlen intenzitással. Az Istennel való találkozás pedig, a Vele való egység megélése a halál közelségében, ez a mindkét költőnél meglévő tapasztalat még tovább rétegyzi a halálhoz való viszony problémá-

ját. Az elemzések szempontjából gyümölcsöző lett volna ezeket a vonatkozásokat egy tágabb horizonton, a gondolkodástörténet tükrében megvizsgálni.

Szintén hiányérzetet kelt a könyv másik kulcsfogalmának, a tájköltészetnek a meghatározása. Ugyanis egyik költő sem a hagyományos értelemben vett tájlírárt műveli, s éppen az lenne az érdekes, hogy azt a hagyományt, amelyhez mindketten kapcsolódnak, melyikük hogyan alakítja át. Rónaynál a táj inkább táj-mozai, miniatúr festmény, allegorikus mikrokozmosz, Pilinszkyénél pedig tulajdonképpen nincs ábrázolható külső táj, csak lét-rétegeket sűrítő tárgyak vannak, amelyekből absztrakt belső tájkép rajzolódik ki. Ez a tájkép mégsem egyszerűen a lelkiállapot tükré, allegóriája, mint Rónay esetében: a viszony a külső és a belső között ennél sokkal összetettebb – talán a tárgyias líra költői módszerének tanulmányozása is közelebb vihetne a megfejtéséhez.

A szerző által Hegyi Bélától idézett szakirodalmi részletben a kritikus Rónay és Pilinszky esetében „egyazon hit két arcáról” beszél. Sebők Melinda helyesen mutat rá, hogy az istenkapcsolatnak Rónay költészetében inkább az elfogadó, Pilinszky esetében pedig a perlekedő aspektusa nyilvánul meg. A könyv legértékesebb része a harmadik egységen belül a „Rónay György és Pilinszky János objektív költészetének halálos csöndje” című fejezet, amely a halálmotívumot a csend poétikája felől közelíti meg. A szerző a fejezet végkövetkeztetésében kétféle csöndet különböztet meg: a halál előtti „rettenetes” csöndet, és a halál utáni megnyugvó csöndet, ami az Isten csöndje. A halálmotívum és a hit összefüggéséről érdemben sajnos csak ebben a fejezetben esik szó, pedig a két költő közti valóban meghatározó „közös nevező” az az egész létüket átható, eleven istenkapcsolat, amely nélkül a halálhoz való viszonyuk sem értelmezhető.

A könyv választott módszerében alapos és következetes, de ez a módszer nem mindig megfelelő a választott téma szempontjából. A szerző vizsgálódásai során kétpólusú rendszerben gondolkodik: az egyik oldalon áll a halál, a másikon az élet – mint „rossz” és „jó”. A kétpólusú gondolkodás jele, hogy gyakran használja az „enyhíti” és „beárnyékolja” szavakat, pl.: „A halál közelében a megváltásba vetett hit enyhíti a létszorongás döbbenetét”. (197.) A két költői világhoz, de főleg Pilinszkyéhez sokkal közelebb juthatunk ez egymást kioltó ellentétek megnevezése helyett a coincidentia oppositorum-nak, az ellentétek egységének felismerésével. Életvágy és halálvágy, életöröm és halálfélelem, szenvedés és elragadtatás nem kioltják egymást, és nem is „enyhítik” vagy „beárnyékolják” egymást, hanem egybeesnek, egyszerre vannak jelen a vizsgált két költői világban. És ez már egy másik, egy magasabb minőség: ez minden misztikus és művészi tapasztalat alapja, minden olyan élményé, ahol a kimondhatatlan érinti meg az embert, legyen az szerelmes egyesülés, vagy Istennel való találkozás. Vagy maga a halál, amely – Pilinszky szavaival élve – „nyílegyenes labirintus”.

A könyv érzékeli az ellentéteket, de nem érzékeli az ellentétek egységét. Pszichoanalitikus irodalomkritikai módszert ígér, de csak pszichológizáló olvasatot ad. Választott módszeréhez híven alapos és következetes, de ez a módszer nem mindig birkózik meg a téma mélységeivel. Megfogalmazásai lényeglátók, de gyakran leegyszerűsítő is. Célkitűzése a két költői világ párhuzamaira való rávilágítás, mégis inkább az életművek különbözőségének, alapvető másságának tudatában erősíti meg az olvasót.

Hernádi Mária